

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ

Αρχαία Ελλάδα:
Ο τόπος, οι άνθρωποι.
Ουτοπία και πραγματικότητα

Α ν ά τ υ π ο
α π ό τ η ν

Θαλασσά

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ ΝΟΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ 12

ΧΑΝΙΑ, ΑΝΟΙΞΗ 2001

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ: Ο ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΟΥΤΟΠΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Το Ανθολόγιο *Αρχαία Ελλάδα: ο Τόπος και οι Άνθρωποι* της Δευτέρας Γυμνασίου τελικά θα διδαχθεί για πρώτη φορά κατά το τρέχον σχολικό έτος από 1ης Φεβρουαρίου μέχρι τέλους, δύο ώρες εβδομαδιαίως¹. Το βιβλίο, το οποίο τελικά τυπώθηκε, δεν περιέχει όλα τα κεφάλαια που είχαν αρχικά σχεδιαστεί και δημοσιευθεί στο Φύλλο Εφημερίδος της Κυβερνήσεως το 1999², μάλλον για λόγους έκτασης, αφού οι 274 σελίδες θα έπρεπε σχεδόν να διπλασιαστούν, ενώ ο σκοπός, για τον οποίο γράφτηκε το Ανθολόγιο, να γνωρίσουν οι μαθητές τον τόπο και τους ανθρώπους της αρχαίας Ελλάδας, αποτελεί μάλλον ουτοπία. Στην πράξη, το ίδιο το βιβλίο δεν βοηθά προς αυτή την κατεύθυνση, και η επίτευξη των διακηρυγμένων στόχων επαφίεται εξ ολοκλήρου στον διδάσκοντα χωρίς όμως και να του δίδονται τα απαραίτητα εφόδια. Πριν προτείνω ορισμένες σκέψεις και τρόπους για τη διδασκαλία του νέου αντικειμένου, οφείλω να επισημάνω σε γενικές γραμμές τις αδυναμίες και τις συνακόλουθες δυσκολίες της προσέγγισης του βιβλίου, οι οποίες εύκολα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί.

Η διαίρεση του βιβλίου σε τόπους και ανθρώπους επιχειρεί να προσφέρει μέσα από επιλεγμένα κείμενα και εικόνες λίγο από όλα: οι τόποι –η Αρχαία Ελλάδα γενικά και

1 Σύμφωνα με την εγκύκλιο αρ. πρωτ. Γ2/3622 της 5-10-2000. Στην ιστοσελίδα όμως του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (<http://www.pi-schools.gr/greek/epps/but4.htm>) όπου υπάρχουν οι Οδηγίες για τη Διδασκαλία των Φιλολογικών Μαθημάτων στο Γυμνάσιο (Σχολικό Έτος 2000-2001), ενώ στον πίνακα Ωρολόγιο Πρόγραμμα αναφέρεται ότι το μάθημα θα διδαχθεί από τον Φεβρουάριο μέχρι τον Μάιο, στην παράγραφο αμέσως μετά διαβάζουμε: «Εξαιρετικά και μόνο για το Σχολ. έτος 2000-2001 θα διδαχθούν: Ι. Στη Β' τάξη Ημερήσιου Γυμνασίου, στο μάθημα της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, επί δύο (2) ώρες την εβδομάδα: ... 6) Ανθολόγιο: Αρχαία Ελλάδα, ο τόπος και οι άνθρωποι, από 11 Νοεμβρίου μέχρι το τέλος Φεβρουαρίου» (σσ. 7-8).

2 ΦΕΚ 367 της 13 Απριλίου 1999 τεύχος 2ο, Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία στο Γυμνάσιο (σσ. 4863-4881, 4870-4872).

ειδικότερα η Αθήνα, η Σπάρτη, η Μακεδονία, η Θεσσαλία, τα Νησιά του Αιγαίου, η Λέσβος, η Κρήτη, η Ρόδος και η Κως – παρουσιάζονται με λίγη γεωγραφία, λίγη ιστορία, λίγη μυθολογία και λίγη αρχαιολογία, με μόνιμη επωδό, για να είμαστε και πολιτικά ορθοί, τις ομορφιές τους και τη συμβολή όλων αυτών των επιμέρους τόπων στην οικονομία του ελληνικού κράτους. Οι άνθρωποι που έζησαν στις περιοχές αυτές παρουσιάζονται μέσα από εικόνες της καθημερινής τους ζωής με αφορμή τα εξής θέματα: η αγωγή των νέων σε Αθήνα και Σπάρτη, η κατοικία, η ενδυμασία, τα επαγγέλματα και η τεχνολογία. Τέλος, υπάρχει και ένα τρίτο μέρος, ο τόπος του μύθου και της φαντασίας, όπου μέσα από τα κείμενα «οι μαθητές ανακαλύπτουν τη φυγή από την πραγματικότητα που ήταν, φαίνεται, και για τους αρχαίους μια ανάγκη!»³. Κάθε κεφάλαιο χωρίζεται σε τρία μέρη: μια γενική εισαγωγή, κείμενο ή κείμενα από μετάφραση που έχουν σχέση με το συγκεκριμένο θέμα, και θέματα μελέτης και άσκησης. Οι συγγραφείς επισημαίνουν στον πρόλογο (σ. 7) ότι το Ανθολόγιο είναι ένας τρόπος «να προσεγγίσουμε τους αρχαίους προγόνους στην καθημερινότητά τους», και μ' αυτό αποσκοπούν «να φέρουμε κοντά στο μαθητή αυτό τον κόσμο, να συμπληρώσουμε την εικόνα που έχει γι' αυτόν και να εξοικειωθεί μαζί του».

Ως ιδέα, η συγγραφή ενός τέτοιου Ανθολογίου είναι αξιέπαινη, γιατί προσπαθεί να συνδυάσει όλες τις πτυχές του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Η κειμενοκεντρική όμως προσέγγιση που τελικά επιλέγεται, και ας περιλαμβάνει πολλές εικόνες⁴, ακολουθεί την πεπατημένη και ελέγχεται για τη μονομερή της διάσταση: οι αρχαίοι τόποι και άνθρωποι παρουσιάζονται και πάλι αξιωματικά και σε απόσταση ασφαλείας από τη σύγχρονη πραγματικότητα: οι επιλογές των τόπων και των ανθρώπων γίνονται εκ των άνω και από το κέντρο: επιλέγεται η νοητική διαδικασία μάθησης μέσα από κείμενα και κοινότοπες φωτογραφίες: οι ενότητες δεν συνδέονται με άλλα αντικείμενα της Δευτέρας Γυμνασίου, π.χ. τον Ηρόδοτο του πρώτου τετραμήνου, την ιστορία, τα μαθηματικά, τη φυσική, τη χημεία, τη γεωμετρία, παρόλο που υπάρχουν τέτοιες δυνατότητες: οι δραστηριότητες και οι εργασίες που προτείνονται για τους μαθητές κυμαίνονται στα γνωστά επίπεδα, ανάγνωση και αναμάσημα της γνώσης: εποπτικά μέσα και οποιαδήποτε βοήθεια για τους διδάσκοντες λείπουν παντελώς: οι εμπειρίες της δεκαετίας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του Υπουργείου Πολιτισμού με τη συνεργασία του Υπουργείου Παιδείας, όχι μόνο δεν ακολουθούνται, αλλά αγνοού-

³ ΦΕΚ 367, σημ. 2, σ. 4870.

⁴ Η εικονογράφηση στην πλειονότητά της δεν μπορεί να χαρακτηριστεί επιτυχής, κυρίως όσον αφορά τους χάρτες.

νται κατά τρόπο ανεξήγητο –υπενθυμίζω ότι το πρώτο Μουσείο στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου δεν ξεκίνησε μόνον ως χώρος συγκέντρωσης, αποθήκευσης και έκθεσης κυρίως έργων λογοτεχνίας, αλλά και ως ένα ίδρυμα έρευνας και διδασκαλίας. Έτσι, το τελικό αποτέλεσμα καταντά άλλο ένα εβδομαδιαίο δώρο αρχαίων ελληνικών από μετάφραση με έμφαση στην προγονολατρεία, γεγονός το οποίο συνεπάγεται είτε το δέος των μαθητών ή, ακόμη χειρότερα, την απέχθειά τους για τα αρχαία, κείμενα και φυσικά κατάλοιπα, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τα άλλα αρχαιογνωστικά διδακτικά αντικείμενα.

Η προσέγγιση αυτή αντιβαίνει στην πάγια παιδαγωγική μέθοδο, η οποία κελεύει ότι η μάθηση αρχίζει από τα γνωστά προς τα άγνωστα και από τα εύκολα στα δύσκολα, ενώ οι προσπάθειες όλων μας, κατά το δυνατόν, στοχεύουν στη βιωματική γνώση, όχι μόνο γιατί αυτή προσλαμβάνεται ευκολότερα, αλλά είναι και πιο ευχάριστη και δημιουργική. Είναι επίσης γνωστό ότι οι μαθησιακές ανάγκες των μαθητών από περιοχή σε περιοχή ποικίλλουν, ενώ αυτές των περιοχών που είναι απομακρυσμένες από τα αστικά κέντρα, όπως έδειξε πρόσφατα η κ. Κοζαράκη για την Κρήτη⁵, παρουσιάζουν ιδιαίτερες και αυξημένες απαιτήσεις. Με το παρόν Ανθολόγιο, μαθητές π.χ. του Ρεθύμνου ή της Ιεράπετρας –για να μην αναφέρω μικρότερες πόλεις– ενδέχεται να υποθέσουν ότι ο τόπος τους στερείται ιστορίας και αξίας, αφού στο κεφάλαιο για την Κρήτη δεν υπάρχει αναφορά σ' αυτόν.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, υπάρχουν δύο προφανείς επιλογές για τη διδασκαλία του παρόντος Ανθολογίου. Πρώτον, να αντιμετωπισθεί ως ένα επιπλέον αρχαιογνωστικό μάθημα: διαβάζοντας και αναμασώντας τις πληροφορίες του βιβλίου μαθαίνουμε μέσα στην τάξη και στο σπίτι για τους τόπους και τους ανθρώπους κατά την κλασική και ελληνιστική περίοδο. Δεύτερον, το βιβλίο να αντιμετωπισθεί ως η αφορμή ή η ευκαιρία για γνωριμία και εξοικείωση με τον τόπο και την ιδιωτική ζωή των αρχαίων με επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους και υπαίθρια μνημεία της περιοχής των μαθητών, με το μάθημα να γίνεται στα Μουσεία της σχολικής περιφέρειας, με συνδιδασκαλία της ύλης του βιβλίου που εμπίπτει στα γνωστικά αντικείμενα των συναδέλφων μαθηματικών, φυσικών ή χημικών, με την ανάθεση εργασιών πέραν αυτών του βιβλίου, αλλά που έχουν άμεση σχέση με τις εμπειρίες των παιδιών και την τοπική, με τη στενή έννοια του όρου, ιστορία –διδασκαλία δηλαδή εκτός τάξης και σπιτι-

⁵ Μαρία Κοζαράκη, Αποτελέσματα εμπειρικής έρευνας με θέμα: η αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας της Ελληνικής Γλώσσας μέσα από τα Αρχαία, Βυζαντινά και Λόγια κείμενα στο Γυμνάσιο, Πρακτικά Συνεδρίου «Τα Φιλολογικά Μαθήματα στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση», Ιεράπετρα 20-22 Οκτωβρίου 2000, υπό εκτύπωση.

ού η οποία δεν βασίζεται μόνο στην ανάγνωση⁶. Και οι δύο προσεγγίσεις έχουν τις δικές τους απαιτήσεις με θετικές και αρνητικές πλευρές. Και οι δύο όμως, σύμφωνα με τους σκοπούς συγγραφής του Ανθολογίου, πρέπει να έχουν ως στόχο τη γνωριμία και εξοικείωση των μαθητών, μέσα και από τις δικές τους εμπειρίες, με τόπους και ανθρώπους της αρχαίας Ελλάδας.

Για όλα σχεδόν τα θέματα των κεφαλαίων της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής, δηλαδή, κατοικία, ενδυμασία, φαγητά και συμπόσια, επαγγέλματα, υγεία και ιατρική, τεχνολογικά επιτεύγματα, ακόμη και για την αγωγή αγοριών και κοριτσιών στην Αθήνα, τη Σπάρτη και την Κρήτη, υπάρχουν ήδη έτοιμα εκπαιδευτικά προγράμματα και μάλιστα δοκιμασμένα για την αποτελεσματικότητά τους σε τάξεις σχολείων⁷. Έτσι,

⁶ Μερικές από τις προτάσεις αυτές αναφέρονται στις Οδηγίες του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (σημ. 1), αλλά, όπως προκύπτει από το «Δείγμα ερμηνευτικής προσέγγισης, Διδακτική Ενότητα I, Η Αθήνα (Στράβ. Γεωγρ. Θ, 16)» (σσ. 43-45), μάλλον απευδύνονται προς τους διδάσκοντες ως ευχές, αφού λείπει παντελώς κάθε είδους βοήθεια, ενώ επιλέγεται συνειδητά η κειμενοκεντρική προσέγγιση με έμφαση όχι στον τόπο και τους ανθρώπους, αλλά στα κείμενα και την ανάλυσή τους. Συγκεκριμένα, οι μαθητές καλούνται «1. να γνωρίσουν τον γεωγραφικό περίγυρο της Αρχαίας Αθήνας, 2. να εντάξουν χαρακτηριστικά μνημεία στον ευρύτερο χώρο της αρχαίας αγοράς και της Ακρόπολης, 3. να συνδέσουν τον χώρο και τα μνημεία με θεσμούς, ανθρώπους, ιδέες, 4. να διαπιστώσουν ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στον τόπο, στον χρόνο, στα γραμματειακά είδη, στους συγγραφείς μέσα στα πλαίσια ενός κοινού θέματος, “περιδιαβάζοντας” στην Αγορά και την Ακρόπολη» (σ. 43). Από τους στόχους όμως αυτούς, επαινετούς κατά τα άλλα, μόνον ο τελευταίος γίνεται πράξη σύμφωνα πάντα με τις κατευθύνσεις του κεφαλαίου *Ανάλυση-Ανάπτυξη* που ακολουθεί (σσ. 44-45), όπου η έμφαση δίδεται κυρίως στους συγγραφείς και στα διαφορετικά λογοτεχνικά είδη, ο τρόπος περιγραφής των οποίων «συνδέει τον χώρο με ιδέες, θεσμούς, πρόσωπα, πολιτικές και πολιτιστικές εκφράσεις» (σ. 45), χωρίς βέβαια να επιστημαίνεται ταυτόχρονα το πρόβλημα της υποκειμενικότητας και της χρονικής απόστασης των κειμένων. Και γεννάται εύλογα το ερώτημα αν μόνον με την “περιδιάβαση” οι μαθητές θα «κεντοπίσουν τον τόπο και τα βασικά του χαρακτηριστικά (πεδιάδα, βράχος Ακρόπολης, κατοικημένος περίγυρος)», ή πώς οι διδάσκοντες θα συνδυάσουν την «παρουσίαση του κειμένου με εποπτικό υλικό ...» (σ. 44), το οποίο αμφιβάλλω αν έχει αποσταλεί μαζί με το βιβλίο ή αν υπάρχει στη σχολική βιβλιοθήκη του Γυμνασίου τους, ιδιαίτερα των απομακρυσμένων από αστικά κέντρα Γυμνασίων (εκτός και αν οι φωτογραφίες του βιβλίου αρκούν).

⁷ Τα προγράμματα αυτά άρχισαν να δημιουργούνται πριν από περίπου δέκα χρόνια και εντάσσονται στο κεντρικό πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ του Υπουργείου Πολιτισμού σε άμεση συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας. Στόχος τους ήταν και είναι τα γνωστικά αντικείμενα και η μαθησιακή διαδικασία σε όλες τις τάξεις της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης να εμπλουτιστούν με εποπτικά εργαλεία, να οργανωθεί ένα Εκπαιδευτικό Πολιτιστικό Δίκτυο, και τα Μουσεία να αποτελέσουν, όπως υποδηλώνει το όνομά τους, χώρους των Μουσών. Τα αποτελέσματα της υπερδεκαετούς αυτής προσπάθειας υπήρξαν ενδουσιώδη και οι μαθησιακές εμπειρίες για διδάσκοντες και διδασκομέ-

η διδασκαλία του Ανθολογίου αποτελεί μοναδική ευκαιρία, αν, με ερεθίσματα τα επιμέρους κεφάλαια, οι μαθητές μάθουν να διακρίνουν και να συνδέτουν, να αξιολογούν και να ιεραρχούν τα στοιχεία που αποτελούν την ιστορία του τόπου τους: τί είναι τα αρχαία ερείπια και πόσο αρχαία είναι, ή ποιά η διαφορά ενός παλιού από κάτι πιο καινούργιο είτε αυτό είναι μια εικόνα, μια εκκλησία, μια φωτογραφία, ένα σπίτι, ένα δένδρο, ένα ρούχο, και γιατί η συμπεριφορά μας διαφέρει ανάλογα με το αντικείμενο και την παλαιότητα του, και ούτω καθεξής.

νους που συμμετείχαν πρωτόγνωρες, ενώ αναδείχθηκε και η σημαντική συμβολή της μουσειοπαιδαγωγικής.

Ειδικότερα, στην Κρήτη έχει επιτελεσθεί σημαντικό έργο: στο Μουσείο Χανίων η Χρύσα Μπούρμπου, στο Μουσείο Ρεθύμνου η Ειρήνη Γαβριλάκη, στο Μουσείο Ηρακλείου ο Αντώνης Βασιλάκης και στα Μουσεία Αγίου Νικολάου και Σητείας ο Νίκος Παπαδάκης και η Βίλη Αποστολάκου ανέλαβαν και εκπόνησαν προγράμματα για μαθητές τα οποία συνδυάζουν τα διδακτικά αντικείμενα της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης με την ιστορία και τα μνημεία των αντίστοιχων νομών. Ταυτόχρονα, στα Χανιά και στο Ρέθυμνο δάσκαλοι και καθηγητές είχαν και έχουν την ευκαιρία να ενημερωθούν για τις εκπαιδευτικές δυνατότητες που προσφέρουν τα Μουσεία των πόλεων αυτών σε θέματα όπως: νεολιθική και πρωτοχαλκή περίοδος-κατοίκηση σε σπήλαια, η καθημερινή ζωή και η γραφή, ενώ για το τρέχον έτος η ενημέρωση αφορά τα εργαλεία δουλειάς που διαθέτει σήμερα ο εκπαιδευτικός, εκτός του σχολικού βιβλίου, σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Παράλληλα, άλλοι φορείς και δράσεις, όπως το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, το Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής, το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας, τοπικοί μορφωτικοί και λαογραφικοί σύλλογοι και μουσεία, τα προγράμματα της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, έχουν να προσφέρουν έτοιμες προτάσεις και ιδέες για εμπλουτισμό της εκπαιδευτικής διαδικασίας, οι οποίες μπορούν εύκολα να προσαρμοστούν στις ανάγκες και απαιτήσεις κάθε τάξης. Ενδεικτικά για τα εκπαιδευτικά προγράμματα ο εκπαιδευτικός μπορεί να ανατρέξει στα εξής:

Υπουργείο Πολιτισμού - ΙΑ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (εκδ.), *Παιδεία και Αρχαιολογία. Εκπαιδευτικά Προγράμματα του Υ.Π.Π.Ο., Πρακτικά Ημερίδας 13-5-1998*, Χαλκίδα 2000. Νίκη Ψαρράκη-Μπελεσιώτη (επιμ.), *Πρόγραμμα Μελίνα: Εκπαίδευση - Λαϊκός Πολιτισμός*, Αθήνα 2000.

Τμήμα Περιβαλλοντικής Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ν. Ρεθύμνης - Κέντρο Περιβαλλοντικής Αγωγής και Ενημέρωσης «Φάλκονας», *Τα εκπαιδευτικά προγράμματα στην Κρήτη (3) (Πρακτικά της Γ Παγκρήτιας Συνάντησης Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων - Καρωτή Ρεθύμνης 5/6/1999)*, Ρέθυμνο 2000.

Υπουργείο Πολιτισμού - Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων (εκδ.), *Συνάντηση εργασίας για τις αρχαιολογικές εκπαιδευτικές δράσεις και τα εκπαιδευτικά πολιτιστικά δίκτυα του Υ.Π.Π.Ο.* Αθήνα 24-25 Ιουνίου 1998, Περιλήψεις εισηγήσεων, Αθήνα 1998.

Φάκελοι ΜΕΛΙΝΑ - Εκπαίδευση και Πολιτισμός (στις κατά τόπους Εφορείες Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και στα συνεργαζόμενα Δημοτικά, Γυμνάσια και Λύκεια).

Μία σύντομη επισκόπηση των κεφαλαίων του Ανθολογίου για την Κρήτη, τα οποία υποδέτω θα διδαχθούν σε όλα τα σχολεία του νησιού, αρκεί για να καταδείξει τα προβλήματα και τις δυνατότητες⁸. Ο τόπος Κρήτη πρώτα περιγράφεται με μια επιτροχάδην ιστορική αναδρομή στην οποία τονίζονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του νησιού: η γεωγραφική θέση, η σημασία της θάλασσας, λέξεις που πλάστηκαν με αφορμή συμπεριφορές των Κρητών, όπως κρησφύγετο, συγκρητισμός, καλλιτέχνες που έδρασαν εκτός Κρήτης. Δεν λείπουν βέβαια και ανακρίβειες, όπως ότι η Κρήτη «πρώτη διοικήθηκε με βάση τον νόμο και όχι την ανεξέλεγκτη βούληση του άρχοντα», ή ότι οι κάτοικοι «γρήγορα πέρασαν από την πολεμική αντίληψη της ζωής και της πολιτικής στην ειρηνική και χαρούμενη στάση απέναντι στα πράγματα», ή ακόμη ότι η Κρήτη «υπέστη δεινή ήττα από τους Ρωμαίους, οι οποίοι εγκατέστησαν σε αυτήν αποίκους για να διατηρήσουν την υποταγή της και μόνο την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου απαλλάχτηκε...». Η Κρήτη δεν είναι η πρώτη αλλά είναι ανάμεσα στις πρώτες περιοχές όπου εμφανίζονται νόμοι, ενώ η πολεμική αντίληψη της ζωής είναι κύριο χαρακτηριστικό μέχρι και τη Ρωμαϊκή κατάκτηση, η οποία επέφερε μία μόνο αποικία στην Κνωσό, και η οποία κατάκτηση όχι μόνο δεν ήταν δεινή, αλλά αποτελεί και τον χρυσό αιώνα της Κρήτης.

Μετά την εισαγωγή, δίνονται δύο κείμενα από την Οδύσεια του Ομήρου και τα Γεωγραφικά του Στράβωνα τα οποία αναφέρονται στον τόπο, τις πόλεις και τις διαφορετικές φυλές της Κρήτης με τις διαφορετικούς τους διαλέκτους, και στον Μίνωα, τον μυθικό βασιλιά και νομοθέτη. Τέλος, ως θέματα μελέτης και άσκησης παρατίθενται δύο μικρά αποσπάσματα, ένα από τον Θουκυδίδη για τη θαλασσοκρατία του Μίνωα και ένα από τον Στράβωνα για την παροιμία ο Κρης αγνοεί την θάλατταν⁹. Πολλά από τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά της Κρήτης, *mutatis mutandis*, υφίστανται και σήμερα. Με αφορμή τα κείμενα αυτά, ομοιότητες και διαφορές του παρόντος με το παρελθόν, μέσα από συζητήσεις και εργασίες ή επιτόπιες επισκέψεις σε μνημεία της περιοχής όπου εδρεύει το Γυμνάσιο, βοηθούν όχι μόνο στην κατανόηση του παρελθόντος, αλλά και στη σύλληψη και κατανόηση της έννοιας του χρόνου, και μάλιστα του ιστορικού χρόνου, και της αλλαγής, της διαδοχής, της συνέχειας και της μέτρησής του, μιας, ως γνωστόν, από τις σοβαρότερες αδυναμίες των μαθητών όλων των βαθμίδων, ακόμη και των φοιτητών, των οποίων η ιστορική σύγχυση είναι απίστευτη. Ο τόπος, παραδείγματος χάριν, παραμένει με μικρές αλλαγές ο ίδιος· οι άνθρωποι όμως που κα-

8 Βλ. ενδεικτικά Ν. Μ. Παναγιωτάκης (επιμ.), *Κρήτη Ιστορία και Πολιτισμός*, τόμ. 1, Ηράκλειο 1987.

9 Τ. Νικολαΐδης, *Οι Κρήτες στην αρχαία και νεότερη ελληνική παροιμιογραφία*, *Αριάδνη* 5 (1989) 399-406.

τοικούν σήμερα στην Κρήτη ποιοί είναι και πώς ζουν, υπάρχουν Έλληνες από άλλες περιοχές ή ξένοι στην Κρήτη και γιατί, η γλώσσα που μιλούν είναι κοινή σε όλες τις περιοχές ή παρουσιάζει διαφορές, ποιά είναι σήμερα η σχέση της Κρήτης με τη θάλασσα και για ποιούς νόμους της έχει αποκτήσει φήμη.

Το κεφάλαιο Άνθρωποι που αναφέρεται στην Κρήτη χωρίζεται σε τρία μέρη. Το πρώτο με τον τίτλο «η Κρήτη, ο Λυκούργος, η Σπάρτη» περιέχει κείμενα του Στράβωνα, τα οποία αναφέρονται στην Κρητική πολιτεία, την αγωγή των νέων, ήδη και έδιμα Κρητών και Σπαρτιατών και την περίπτωση του Λυκούργου. Το δεύτερο μέρος με τίτλο «Κρήτη, Μύθος και Φαντασία» διηγείται τον μύθο του Τάλω από τα Αργοναυτικά του Απολλωνίου, την αρπαγή της Ευρώπης από τον ταύρο/Δία από το ποίημα Ευρώπη του βουκολικού ποιητή Μόσχου, και δύο παραστάσεις με τους μύθους του Δαίδαλου και του Ίκαρου, και της σφαγής του Μινώταυρου από τον Θησέα, ενώ κλείνει με αποσπάσματα από την, κατά τα άλλα άσχετη με την Κρήτη, Αληθή Ιστορία του Λουκιανού. Τέλος, ως θέματα μελέτης και άσκησης παρατίθενται το σχόλιο του Αθήναιου για την πυρρίχη ως προγύμνασμα πολέμου και ένα απόσπασμα για τους Κουρήτες από τη Ελληνική Μυθολογία του Ιωάννη Κακριδή.

Όπως και στο προηγούμενο κεφάλαιο, έτσι και εδώ αναδύονται τα δύο κύρια γνωρίσματα της Κρήτης, η σχέση των κατοίκων με το φυσικό περιβάλλον και η φημισμένη ή φημολογούμενη ευνομία, ενώ ο συσχετισμός των δύο αυτών στοιχείων και οι αλληλεπιδράσεις τους λανθάνουν. Αν και οι μαθητές δεν παρακινούνται να σκεφτούν προς αυτή την κατεύθυνση, είναι χαρακτηριστικό ότι η ευνομία, ή καλύτερα οι συνήθειες του τρόπου ζωής των Κρητών και της ανατροφής των νέων που κωδικοποιήθηκαν σε μορφή νομικών διατάξεων και δημοσιοποιήθηκαν σε γραπτή μορφή, έχουν άμεση σχέση με το πώς προσαρμόστηκαν οι κάτοικοι στη γεωμορφολογία του νησιού και στις περιβαλλοντικές συνθήκες, ενώ υποδηλώνουν και την ανάγκη για επιβίωση των επιμέρους κοινωνικών ομάδων των οποίων η σύνδεση δεν ήταν ομοιογενής. Έτσι, ο ανδρικός πληθυσμός σιτίζεται δωρεάν στα ανδρεία, για να μην υπάρξει οικονομική ή άλλη διάκριση, ενώ από μικρή ηλικία ασκούνται σε σκληρές συνθήκες διαβίωσης και εκπαίδευσης, που επιβάλλονται από την ανάγκη για επιβίωση μέσα στο περιβάλλον, φυσικό και ανθρώπινο, να είναι δηλαδή έτοιμοι ανά πάσα στιγμή να υπερασπιστούν την πόλη τους. Οι χοροί, τα τραγούδια, τα παιχνίδια, το κυνήγι, ο γάμος, η κατοίκηση σε επιλεγμένες περιοχές, όλα είναι προσαρμοσμένα στον ίδιο στόχο, ενώ η καταγωγή αυτών των συνθηκών και των αντιλήψεων από τον Μίνωα και μέσω αυτού από τον Δία συνέβαλε ώστε το νησί να αποκτήσει πανελλήνια φήμη για την ευνομία του.

Οι δύο μύθοι του Τάλω και της Ευρώπης, μαζί με τις δύο επιγραμματικές αναφορές στους μύθους του Ίκαρου και του Μινώταυρου στον υπότιτλο των δύο παραστάσεων, αποτελούν, κατά τους συγγραφείς του Ανθολογίου, τη συμβολή της Κρήτης στο θέμα του μύθου και της φαντασίας των αρχαίων, και είναι το πιο φιλολογικό κεφάλαιο όλου του βιβλίου. Και οι δύο μύθοι εμμέσως αναφέρονται και πάλι στα δύο ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Κρήτης: το απόσπασμα από τα *Αργοναυτικά* του Απολλωνίου περιγράφει τον χαλκότευκτο γίγαντα Τάλω, ένα από τα δώρα του Δία στην Ευρώπη, ο οποίος ως προστάτης του νησιού δεν άφηγε τους Αργοναύτες αλλά και άλλους ξένους να πλησιάζουν, και τον θάνατό του από τα μάγια της Μήδειας. Ο Τάλως ήταν επίσης και φύλακας των νόμων της Κρήτης, τους οποίους κουβαλούσε σε μεταλλικές πινακίδες, και απένειμε το δίκαιο στις πόλεις της Κρήτης, εκτός της Κνωσού. Η αρπαγή της Ευρώπης από τον ταύρο/Δία υποδηλώνει τη σχέση των κατοίκων με τη θάλασσα και τα ταξίδια, ιδιαίτερα προς τις ακτές της Συροπαλαιστίνης, αλλά και την περίοπτη θέση του ταύρου στο νησί, αφού πάλι ένας ταύρος του Ποσειδώνα, ή ένας Κρητικός ονόματι Ταύρος, είναι πατέρας του Μινώταυρου, ενώ τα κέρατα του ζώου, το κατεξοχήν σύμβολο της Κρήτης, εμφανίζονται σε παραστάσεις αγγείων, σε λάρνακες και στα ρυτά, τα αγγεία σε μορφή κεφαλιού ταύρου, αλλά και ως σύμβολο της Γραμμικής Β. Τέλος, το σχόλιο για τον πυρρίχιο χορό, τον οποίο πρωτοχόρεψαν οι Κουρήτες για να καλύπτουν τα κλάματα του μικρού Δία, μπορεί να παραλληλιστεί με τον πυρρίχιο χορό των Ποντίων, κατά τον οποίο δύο άνδρες με μαχαίρια χορεύοντας αναπαριστούν μία μονομαχία μέχρι εσχάτων –εάν υπάρχει δυνατότητα να δουν οι μαθητές αυτόν ή κάποιο παρεμφερή κρητικό χορό, το κείμενο του Στράβωνα, αλλά και του Πλάτωνα θα γίνει πιο εύκολα κατανοητό. Ο χορός αυτός αλλά και οι Κουρήτες, των οποίων οι γνώσεις και οι εφευρέσεις υποδηλώνουν ότι πρόκειται για τους αυτόχθονες πολιτισμικούς ήρωες του νησιού, σχετίζονται άμεσα με την Κρητική πολιτεία και αγωγή, και αποτελούν κατεξοχήν στοιχεία πολιτισμού.

Από τη σύντομη αυτή επισκόπηση των κεφαλαίων για την Κρήτη είναι προφανές ότι τα προβλήματα και οι αδυναμίες του Ανθολογίου είναι δυνατόν να ξεπεραστούν και διδάσκοντες και διδασκόμενοι τον αρχαίο πολιτισμό στη Δευτέρα Γυμνασίου να μην ακολουθήσουν την προδιαγεγραμμένη πορεία των άλλων αρχαιογνωστικών αντικειμένων. Το Ανθολόγιο *Αρχαία Ελλάδα, ο Τόπος και οι Άνθρωποι* της Δευτέρας Γυμνασίου αποτελεί ένα αντικείμενο διαφορετικό από τα συνηθισμένα και με αυξημένες απαιτήσεις: ιστορία, γεωγραφία, αρχιτεκτονική και πολεοδομία, ενδυματολογία και μακιγιάζ, διατροφικές συνήθειες και διασκέδαση, επαγγέλματα,

τεχνολογικά επιτεύγματα, υγεία και ιατρική, ανατροφή και εκπαίδευση των παιδιών, λογοτεχνία. Ο αρχαίος άνθρωπος παρουσιάζεται εν δράσει και δημιουργός, με ανάγκες και αναζητήσεις παρόμοιες με αυτές του σύγχρονου ανθρώπου, με επιτεύγματα άλλοτε επιτυχή και αξεπέραστα, άλλοτε καταστροφικά και αμελητέα, αλλά πάντοτε άρρηκτα δεμένος και σε συνεχή αλληλεπίδραση με κάποιον τόπο, όπως τότε έτσι και σήμερα¹⁰.

---

¹⁰ Ευχαριστώ την Ένωση Φιλολόγων Νομού Χανίων και τον Πρόεδρό της κ. Κώστα Μουτζούρη, την Ένωση Φιλολόγων Νομού Ηρακλείου και την πρόεδρό της κ. Αθανασία Ψαρουλάκη, και την Ένωση Φιλολόγων Νομού Ρεθύμνου και την πρόεδρό της κ. Υβόνη Δημοσθένους για την τιμητική τους πρόσκληση να συμμετάσχω ως ομιλητής με την παρούσα ανακοίνωση στις ημερίδες «τα Αρχαία Ελληνικά στο Γυμνάσιο» που διοργάνωσαν. Το κείμενο είναι το ίδιο με αυτό της ανακοίνωσης με ελάχιστες διορθώσεις και την απαραίτητη προσθήκη σημειώσεων. Για τις χρήσιμες παρατηρήσεις και υποδείξεις τους ευχαριστώ τους συναδέλφους κ. Ειρήνη Γαβριλάκη και κ. Σ. Α. Φραγκουλίδη.